

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
Ш.Ш.УӘЛИХАНОВ АТЫНДАҒЫ ТАРИХ
ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ

«EDU.E-HISTORY.KZ»

ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

№ 2(22) сәуір-маусым 2020
ISSN 2710-3994

Бас редактор:
Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы

Редакциялық алқа:

- Абашин Сергей Николаевич – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Санкт-Петербургтегі Европа университеті (Ресей)*
- Абдырахманов Толобек Абылович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, И. Арабаев атындағы Қызғыз мемлекеттік университетінің ректоры. (Қырғызстан)*
- Аяған Бүркітбай Ғелманұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары. (Қазақстан)*
- Әлімбаев Нұрсан – тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік музейінің директоры. (Қазақстан)*
- Әбусейтова Меруерт Қуатқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі. ҚР БҒМ ҒК Р. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының «Тарихи материалдарды зерттеу» орталығының директоры. (Қазақстан)*
- Әбіл Еркін Аманжолұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының директоры. (Қазақстан)*
- Голден Кэтті Стромайл (Kathie Stromile Golden) – PhD, Миссисипи өңірлік мемлекеттік университеті (Mississippi Valley State University) (АҚШ)*
- Кәрібаев Берекет Бақытжанұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, «Қазақстан тарихы» кафедрасының меңгерушісі. (Қазақстан)*
- Қожамжарова Дария Пернешқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің ректоры. (Қазақстан)*
- Кожирова Светлана Басиевна – саясаттану ғылымдарының докторы, профессор, Фудан Университетінің Қытай және Орталық Азияны зерттеу орталығының мен «Астана» ХҒК бірлескен директоры (Қазақстан)*
- Козодой Виктор Иванович – тарих ғылымдарының докторы, профессор. (Ресей)*
- Көкебаева Гүлжауһар Какенқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Қазақстан)*
- Көмеков Болат Ешмұхамедұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Халықаралық қытшақтану институтының директоры, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)*
- Матыжанов Кенжехан Ісләмжанұлы – филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтының директоры. (Қазақстан)*
- Моррисон Александр (Morrison Alexander) – PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания)*
- Муртазаева Рахборхон Хамидқызы – тарих ғылымдарының докторы, Мирзо Ұлықбек атындағы Өзбекстан ұлттық университеті «Өзбекстан тарихы» кафедрасының профессоры. (Өзбекстан)*
- Панто Дмитрий (Panto Dmitri) – PhD доктор, Гданьск қаласындағы Екінші дүниежүзілік соғыс мұражайының ғылыми қызметкері. (Польша)*
- Римантас Желвис (Želvyys Rimantas) – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс педагогикалық университеті (Литва)*
- Самашев Зайнолла Самашұлы – археолог, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Герман археология институтының корр.-мүшесі. ҚР БҒМ ҒК Ә. Марғұлан атындағы Археология институты. (Қазақстан)*
- Сайлан Болат Санабайұлы – тарих ғылымдарының докторы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. (Қазақстан)*
- Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)*
- Сыдықов Ерлан Бәттайұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры. (Қазақстан)*
- Таймағамбетов Жәкен Қожахметұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Ұлттық музейі. (Қазақстан)*

Жауапты редактор:
Қаипбаева Айнагүл Толғанбайқызы

Ғылыми редактор:
Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы

Редактор:
Кубеев Рустем Жаулыбайұлы

Жауапты хатшы:
Қоңқабаева Арайлым

Техникалық хатшы:
Хумарзах Алтынбек

Главный редактор:
Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия:

- Абашин Сергей Николаевич – доктор исторических наук, профессор, Европейский университет в Санкт-Петербурге (Россия)*
- Абдырахманов Толобек Абылович – доктор исторических наук, профессор, ректор Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева (Кыргызстан)*
- Алимбай Нурсан – кандидат исторических наук, профессор, директор Центрального государственного музея Республики Казахстан (Казахстан)*
- Абусеитова Меруерт Хуатовна – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Республиканского центра по изучению исторических материалов Института востоковедения имени Р.Б. Сулейменова (Казахстан)*
- Абиль Еркин Аманжолович – доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государства КН МОН РК (Казахстан)*
- Аяган Буркитбай Гелманович – доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства КН МОН РК (Казахстан)*
- Голден Кэйти Стромилл (Kathie Stromile Golden) – PhD, Государственный университет долины Миссисипи (Mississippi Valley State University) (США)*
- Исмагулов Оразак Исмагулович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (г. Нур-Султан, Казахстан)*
- Карибаев Берекет Бахытжанович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, заведующий кафедрой истории Казахстана, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Казахстан)*
- Кожамжарова Дария Пернешовна – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Южно-Казахстанского университета им. М.Ауэзова (Казахстан)*
- Кожирова Светлана Басиевна – доктор политических наук, профессор, содиректор Центра исследования Китая и Центральной Азии Фуданьского Университета и МНК «Астана», руководитель Центра китайских и азиатских исследований (Казахстан)*
- Козодой Виктор Иванович – доктор исторических наук, профессор (Россия)*
- Кокебаева Гульжаухар Какеновна – доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч.Валиханова КН МОН РК (Казахстан)*
- Кумеков Болат Ешимхамбетович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Казахстан)*
- Матыжанов Кенжехан Слямжанович – доктор филологических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Института литературы и искусства им. М. Ауэзова (Казахстан)*
- Моррисон Александр (Morrison Alexander) – PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания) Муртазаева Рахборхон Хамидовна – доктор исторических наук, профессор кафедры «Истории Узбекистана» Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека. (Узбекистан)*
- Панто Дмитрий (Panto Dmitri) – доктор PhD, профессор, главный специалист научного отдела Музея Второй мировой войны г. Годаньска (Польша)*
- Римантас Желвис (Želvyys Rimantas) – доктор педагогических наук, профессор, Вильнюсский педагогический университет (Литва)*
- Самашев Зайнолла Самашевич – археолог, доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. Германского археологического института. Институт археологии им. А.Маргулана КН МОН РК (Казахстан)*
- Сайлан Болат Санабаевич – доктор исторических наук, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Казахстан)*
- Сыдыков Ерлан Батташевич – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Казахстан)*
- Таймагамбетов Жакен Кожажметович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, Национальный музей РК (Казахстан)*

Ответственный редактор:
Каипбаева Айнагуль Толганбаевна

Научный редактор:
Козыбаева Махаббат Маликовна

Редактор:
Кубеев Рустем Джаулыбайулы

Ответственный секретарь:
Конкабаева Арайлым Нурболатовна

Технический секретарь:
Хумарзах Алтынбек

Editor-In-Chief:

Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich

Members of editorial board:

Abashin Sergei Nikolaevich – Doctor of Historical Sciences, Professor, European University at St. Petersburg (Russia)
Abdyrakhmanov Tolobek Abylovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Rector of I. Arabaev Kyrgyz State University (Kyrgyzstan)

Alimbay Nursan – Candidate of Historical Sciences, Professor, Director of the Central State Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Abusseitova Meruert Khuatovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of the Republican Center for the Study of Historical Materials at R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies (Kazakhstan)

Abil Yerkin Amanzholovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Institute of History of the State CS MES RK (Kazakhstan)

Ayagan Burkithbai Gelmanovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of the Institute of History of the State CS MES RK (Kazakhstan)

Golden Kathie Stromile – PhD, Mississippi Valley State University (USA)

Ismagulov Orazak Ismagulovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University (Kazakhstan)

Karibayev Bereket Bakhytzhonovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Head of the Department of History of Kazakhstan, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)

Kozhamzharova Daria Perneshovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the NAS of the Republic of Kazakhstan, rector of the M. Auezov South Kazakhstan University (Kazakhstan)

Kozhirova Svetlana Bassieva – Doctor of Political Science, Professor, Co-Director of the Center for the Study of China and Central Asia of Fudan University and the International Scientific Complex of the National Company "Astana", Head of the Center for Chinese and Asian Studies (Kazakhstan)

Kozodoi Viktor Ivanovich – Doctor of Historical Sciences, Professor (Russia)

Kokebayeva Gulzhaukhar Kakenovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, chief researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology CS MES RK (Kazakhstan)

Kumekov Bolat Eshmukhambetovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of the International Institute of Kipchak Studies of the Al-Farabi Kazakh National University, Professor at L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Matyzhonov Kenzhekhan Slyamzhanovich – Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of M. Auezov Institute of Literature and Art (Kazakhstan)

Morrison Alexander – PhD, Professor, University of Oxford (UK)

Murtazayeva Rakhborkhon Khamidovna – doctor of Historical Sciences, Professor at the Department of «History of Uzbekistan» of Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan. (Uzbekistan)

Panto Dmitri – PhD, researcher at the Museum of the Second World War in Gdansk (Poland)

Rimantas Želvys – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vilnius Pedagogical University (Lithuania)

Samashev Zainolla Samashevich – archaeologist, Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of German Archaeological Institute. A. Marghulan Institute of Archeology CS MES RK (Kazakhstan)

Sailan Bolat Sanabayevich – Doctor of Historical Sciences, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)

Sydykov Erlan Battashevich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Rector of L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Taimagambetov Zhaken Kozhakhmetovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, National Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Executive Editor:

Kaipbayeva Ainagul Tolganbayevna

Scientific Editor:

Kozybayeva Makhabbat Malikovna

Editor:

Kubeyev Rustem Dzhaulybayevich

Executive Secretary

Konkabayeva Arailym Nurbolatovna

Technical secretary:

Khumarzak Altynbek

ҒТАХР / МРНТИ / IRSTI 03.20.

ОРТАҒАСЫРДАҒЫ БАЛАСАҒҰН ЭТИМОЛОГИЯСЫ

Шалекенов М.У.

Т.ғ.д., профессор, Әл-Фараби ат. ҚазҰУ, Алматы қ., Қазақстан

Аңдатпа. *Kіріспе.* Осы мақалада, Ақтөбе қаласының Баласағұн екенін дәлелдейтін ономастикалық және археологиялық деректерін, және ортағасырлық жазбаша дереккөздер, археологиялық және нумизматикалық мәліметтер жинағын береміз. Тарихи, аты аңызға айналған Баласағұн қаласы жөнінде көбірек, нақты мағлұматты Махмуд Қашқаридың «Түрік сөздігі» еңбегінен кездестіруге болады, себебі, оның әкесі Ыстықкөлге жақын орналасқан Барысған қаласынан шыққан. «Барсған: Афрасиабтың ұлының есімі. Барсған қаласын салдырған сол. Бұл Махмудтың атасының шахры». Махмудтың өзі Қашқар қаласында туылғанымен Баласағұнда және басқа да түрік қалаларын, елді мекендерін түгел аралап, осы еңбегін жазу үшін ғылыми деректер жинағанын аталмыш еңбегінің басында жазған. 1077 жылы Таяу Шығыс елдерін, Түркістанды тегіс аралап, өзінің өте құнды еңбегін түркі тілінде жазып қалдырған. Ол бауырлас түркі тілдес халықтардың данышпан ғалымы ретінде дүниеге белгілі. М. Қашқари заманында Баласағұн өзінің шарықтап дәуірлеген кезеңінде жасаған. Ол қалада жиі-жиі болып, өзінің естігенін, көргенін және білгенін жазып кеткен. Оның жазғандарын бағалап, қалдырған мұрасын дәріптеуіміз қажет. Өйткені М. Қашқаридың бізге қалдырған мұрасы, ертедегі ортағасырдағы тарихымызды шынайы мәнде жазуда көп мағлұмат беретінінде дау жоқ.

Түйін сөздер: Ақтөбе қаласы., қалашық, бекеттер, Шу, Баласағұн, этимология, шахристан, қоймалар

ЭТИМОЛОГИЯ СРЕДНЕВЕКОВОГО БАЛАСАГУНА

Шалекенов М.У.

Доктор исторических наук, профессор, Казахский национальный университет им. Аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Аннотация. *Введение.* В данной статье автором представлены ономастические и археологические данные, доказывающие, что Актобе является Баласагуном, а также сборник средневековых письменных источников, археологических и нумизматических данных. Более подробную информацию об историческом и легендарном городе Баласагун можно найти в «Турецком словаре» Махмуда Кашгари, поскольку его отец происходил из города Барысгана, недалеко от озера Иссык-Куль. «Барсган: имя сына Афрасиаба. Он построил город Барсган. Это город дедушки Махмуда. Хотя Махмуд родился в Кашгаре, он отправился в Баласагун и в другие тюркские города и поселки и собрал научные данные, чтобы написать эту работу. В 1077 году он путешествовал по Ближнему Востоку, Туркестану и написал свою самую ценную работу на тюркском языке. Он известен как гениальный ученый братских тюркоязычных народов. Он часто посещал город и записывал то, что слышал, видел и знал. Нам нужно посмотреть на то, что он написал, и прославить его наследие, потому что нет сомнений в том, что наследие Кашгари дает нам много информации об истинном написании нашей древней и средневековой истории.

Ключевые слова: Баласагун, Шу, этимология, шахристан, городище, Актобе.

ETHYMOLOGY OF THE MEDIEVAL BALASAGUN

Shalekenov M.U.

Doctor of Historical Sciences, Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Abstract. Introduction. In this article, the author presented onomastic and archaeological data proving that Aktobe is Balasagun, as well as a collection of medieval written sources, archaeological and numismatic data. More detailed information about the historical and legendary city of Balasagun can be found in the Turkish Dictionary by Mahmud Kashkari, since his father came from the city of Barysgan, near Issyk-Kul Lake. “Barsgan: the name of the son of Afrasiab. He built the city of Barsgan. This is the city of Grandfather Mahmud. Although Mahmud was born in Kashgar, he went to Balasagun and other Turkic cities and towns and collected scientific data to write this work. In 1077, he traveled to the Middle East, Turkestan and wrote his most valuable work in the Turkic language. He is known as a brilliant scholar of the fraternal Turkic-speaking peoples. He often visited the city and wrote down what he heard, saw and knew. We need to look at what he wrote and glorify his legacy, as there is no doubt that the Kashgar heritage gives us a lot of information about the true writing of our ancient and medieval history.

Keywords: Balasagun, Shu, etymology, shahristan, hillfort, Aktobe.

Кіріспе

Тарихи, аты аңызға айналған Баласағұн қаласы жөнінде көбірек, нақты мағлұматты Махмуд Қашқаридың «Түрік сөздігі» еңбегінен кездестіруге себебі, оның әкесі Ыстықкөлге жақын орналасқан Барысған қаласынан шыққан. «Барсған: Афрасиабтың ұлының есімі. Барсған қаласын салдырған сол. Бұл Махмудтың атасының шахры» (Қашқари, 1998: 555). Махмудтың өзі Қашқар қаласында туылғанымен Баласағұнда және басқа да түрік қалаларын, елді мекендерін түгел аралап, осы еңбегін жазу үшін ғылыми деректер жинағанын, аталмыш еңбегінің басында жазған. 1077 жылы Таяу Шығыс елдерін, Түркістанды тегіс аралап, өзінің өте құнды еңбегін түркі тілінде жазып қалдырған. Ол бауырлас түркі тілдес халықтардың данышпан ғалымы ретінде дүниеге белгілі. М. Қашқари заманында Баласағұн өзінің шарықтап дәуірлеген кезеңінде жасаған. Ол қалада жиі-жиі болып, өзінің естігенін, көргенін және білгенін жазып кеткен. Оның жазғандарына дұрыс қарап, қалдырған мұрасын дәріптеуіміз қажет. Өйткені М. Қашқаридың бізге қалдырған мұрасы, ертедегі ортағасырдағы тарихымызды шынайы мәнде жазуда көп мағлұмат беретінінде дау жоқ (Қашқари, 1998: 91).

Енді Ақтөбе қаласының Баласағұн екенін дәлелдейтін ономастикалық және археологиялық деректерге тоқталайық.

Материалдар мен әдістер

Баласағұнның этимологиясы. М. Қашқаридың еңбегінен Баласағұн қаласының этимологиясын анықтадық: «Сағұн: Қарлұқ жұртының мықтыларына берілетін ат, лақап. Түрік тәуіптеріне Ата сағұн дейді» (Қашқари, 1998: 462).

Қаланың атының алғашқы екі буынынан құралған «Бала» - деген түрік сөзі баршаға мәлім болса, «сағұн» - хақан, хан, князь. Олай болса, Бала + хақан; Бала + князь; Бала – хан – болып, Баласағұн деген ұғымды құрайды яғни жас түргеш, әйтпесе қарлұқ хақанының қаласы – деген сөз. Белгілі шығыстанушы ғалым В.В. Бартольдте бұл қаланың этимологиясын «Бала + князьдың» атымен аталғанын айтқан болатын (Қашқари, 1998: 554). Бұл айтылған Баласағұн шаһарының келіп шығуын тайға таңба басқандай М. Қашқари жазған: «... түріктердің » - Шу «есімді бір жас хақаны болған. Ол үлкен қосының иесі болған. Баласағұн жанындағы» - Шу» қаласын салдырған.

Баласағұндағы сарайының алдында күн сайын бектер мәртебесіне үш жүз алпыс рет дабыл қағылып тұрған. Сонан соң өзінің атымен аталып кеткен Шу қаласын салдырады. Сол жерді ырымдап тылсымдатады. Күні бүгінге дейін ләйектер сол тылсым сиқырлы қала маңынан асып кете алмайды. Шаһар тұсына келіп тоқтап тұрып қалады. Әрі қарай өте алмайды. Сол тылсым күні бүгінгі дейін бұзылмай сақталып келеді» (Қашқари, 1998: 554).

Ғұламаның еңбегінен келтірілген үзінді де, жас Шу атты хақанның болғанын, Шу және Баласағұн қалаларын салдырғанын, Баласағұнды мемлекетінің астанасына айналдырып, қол астындағы бектердің мәртебелерін құрметтегенін, бұл қаланы тысылымды (загадочный), қасиетті жерге орналасқанын баяндаған. Бұл екеуін де өзінің есімімен атап, Баласағұн және Шу – деп ат қойған. М. Қашқаридың бұл айтқандарына дәлел болатын археологиялық және этнологиялық деректерді Баласағұннан таптық. Енді сол деректерге тоқталайық.

Көп жылдар бойына Баласағұн қаласын археологиялық зерттегенде еліміздің белгілі нумизматик маманы, ғалым Р.З. Бурнашева зерттеген болатын. Оның нәтижесін 1986 жылы мақала ретінде жариялаған (Бурнашева, 1986: 71-87).

Шу өңірінен табылған тохсилер мен түргештердің (түркештердің) монеталарын зерттеген, оларға талдау жасаған нумизматик О.И. Смирнованың айтуы бойынша, алғашқы монеталарды бұл аймақты мекендеген тохсилер, онан кейін түргештер деген пікірге келген (Смирнова, 1981: 60). Бұл монеталардың бетінде соғдыларша тохсилердің лауазым (титул) адамның аты «YWBW», әйтпесе, «YWSSYWBW» сөзі жазылып, сөздің ортасына у таңба қойылған. Қытай иероглифі бойынша бұл жазу «Шу» деген білдіреді [8 Сонда.]. Бірақ, «Шу» сөзінің этимологиясы О.И.Смирнова да және басқа мамандар да біле алмай, әртүрлі жорамалдаумен шектелген. Біреулер «өзен» десе, В.В.Бартольд соғдыларша су (вода) деген пікірді қолдаумен келе жатыр (Бартольд, 1966: 47). «у» таңбасы тохсы монеталарды Шу өңіріндегі Ақбешім, Красноречин және Ақтөбе (Баласағұннан) табылды. Бұл монеталарды О.И.Смирнова үш түрге бөлген: «Тип I на лицевой стороне имеет надпись согдийским полукурсивным письмом, как на монетах тургешей: «небесного тургеш – хакана деньга». На обратной стороне – знак «Чу» «у» тухусов и надпись «тухусский YWPW», указывающая, что носитель этого титула является главной тухусских племен. Однако, надпись на лицевой стороне этого типа указывает на зависимость этих племен от тургешского каганата.

Тип II вотличие от 1-го имеет на лицевой стороне надпись также согдийским полукурсивом «тухусский YWPW» со знаком «Чу», а оборотную сторону – гладкую» (Бурнашева 1986: 14-78).

Баласағұнды (Ақтөбені) архелогиялық зерттеу кезінде табылған 35 дана тохсы мен түргештердің монеттеріне Р.З. Бурнашева талдау (анализ) жасады: «Они предсавлены одним металом – бронзой. 17 экземпляров является подъемным материалом, остальные найдены в культурных слоях рабада, шахристана и цитадели. Материал разделяется в следующих хронологических рамках: VII-VIII вв., XI-XII вв.

Монеты VII- VIII вв. лучшей сохранности и представлены чеканом тюрков – тухусов (тохсы – У.Ш.) (7 экз) и тургешей (тургеш – У.Ш.) (3 экз). Известно, что тухусы в X веке представляли одно из богатейших племен живших Чуйскую долину» (Бурнашева 1986: 73-74).

1978 жылы Баласағұның цитадельінің солтүстік жағынан кесу жұмысын жүргізгенде, тохсылардың 7 дана монеті (теңгесі) шықты. Р.З.Бурнашева оларды зерттеп, О.И.Смирнованың көрсеткен бірінші түріне жататын анықтады. Оның сыртқы бетінде: «небесного тургеш-хакана деньга» деп жазылса, ішкі бетінде «тухусский YWPW» жазудың қасында у таңба лоуазым (титул) YWP (W) жазуы бар. Осы жылы шахристанда стратиграфиялық қазба кезінде 12 ярустан түргештердің 3 монеті шықты. Олардың сыртқы бетінде түргештердің у таңбасы салынса, оның ішкі бетінде «небесного тургеш – хакана деньга» жазу бар. Бұл монеталардың хронологиясы VIII-IX ғғ. жатады.

Баласағұннан табылған тохсы мен түргеш монеталарды талдаудың нәтижесі, Баласағұн қаласын салушы, оны Түргеш (Сарыүйсін) мемлекетінің астанасы еткен жас хақаған Шу екенін дәлелдейтін деректердің бірі. Бұл пікір М.Қашқаридың жоғарыдағы айтқанына толық дәлел. Сөйтіп, Шудың этимологиясы Түркеш хақанның аты. Астанасына жас хақанның, яғни «Баласағұн» – деп ат қойса, Шу қаласына өзінің нақты есімін берген. Сол кезде Баласағұнда монеталарды шығаратын орны болған. Ол цитадельдің оңтүстігіндегі шахристаннан табылды. Ол жерде Түргештер мен Қарахан мемлекеттері кезінде ақша шығаратын сарайдан 5000-дей Қарахандықтардың теңгесі мен мөрі табылғанына жоғарыда тоқталғанбыз.

Түркеш монетіндегі Шуды білдіретін убелгі (знак) салынған хұмның және құмыраның қақпақтарының сынықтары табылды. Олардың ішінен хұмның қақпағының бетінді үш тармақты (шанышқы) тәрізді белгінің қастарына ай мен жұлдыздар мен мүйіз сияқты белгілер салынған. Құмыраның қақпағының үстіне үш тармақты белгі берілген. Соған қарағанда, бұл таңбалардың Шу хақанның қасиеті атыменбайланысы бар деген пікірді ойға салады.

Талқылау

Сонымен, жоғарыдағы келтірілген жазба және археологиялық деректерге қарағанда, Баласағұн мен Шу қалаларын теңгеде жазылған «түргеш Тәңір – хақанның ақшасы» деген Шу жас хақанның салдырғанын анықтайды. М.Қашқари өзінің «Түркі сөздігі» еңбегінде Түркеш (Сарыүйсіндердің) мемлекеті Іле өзенінің орта ағысынан Мойынқұмға дейінгі жерді жайлап жатқаны туралы жазған сөзін жоғарыда келтіргенбіз. Тарихи деректердегі Түркеш мемлекеті қуатты феодалдық мемлекет болып, оны бір басқару жүйеге салып, қармағындағы жерлерді 20 әкімшілікке бөліп басқарып, оның әрқайсысында мың тұрғындары болған болса, барлық бағынған адамдардың саны 140-150 мыңдарға жеткен. Осындай күшті мемлекетті басқарып тұрған әкімдердің (бектердің) құрметіне Шу хақан Баласағұндағы сарайының алдында күн сайын таңертең 360 рет дабыл қақтырып тұруды, оның құдіреті күшті бастық екенін байқатады. Іле өзенінен Мойынқұмға дейінгі ұлан байтақ жерде қазірдің өзінде де Ұлы жүздің Сарыүйсін руларының ұрпақтары өмір сүреді. Түркеш мемлекетіне Шу өзенінің алқаптарындағы басқа да рулар кіргенге ұқсайды. Сөйтіп, бұрыннан келе жатқан тұрақты мекеде Шу хақан өзінің астанасына айналдырып, өзіне лайықты Баласағұн атын берсе, оның қасына жаңа қала салып, оған өзінің нақ есімін –Шу- деп атын берген. Осы күнге Шу қаласы (станциясы) өзінің алғашқы атын сақтап келе жатқан тарихи ортағасырлық қалалардың бірі. Тілекке қарсы, бұл қаланың қалдықтары археологиялық жақтан әлі зерттелген жоқ.

Біз айрықша тоқталып отырған Түркеш хақанының теңгесіндегі утаңба, қазіргі сарыүйсін руыныңабақ-ашамай таңбасы мен шапырашты руының утаңбаларына жақын екені байқалады. Соңғы екі рудың таңбаларының бір-біріне жақын екенін С.Аманжолов өзінің «Вопросы диалектологии и истории казахского языка» атты белгілі еңбегінде және «Қазақ шежіресі» кітапшасында жазылған. Біздіңше, бұндай ұқсастықтың төркінінде генеологиялық туыстық жатқан сияқты. Сарыүйсіндер М.Қашқари жазған тохси, шігілердің ұрпақтары болуы керек.

2. Ономастикалық – тарихи жер атамалары.М. Қашқари және басқада ортағасыр оқымыстылары еңбектерінде Баласағұнның Арғу екі таудың арасында орналасқаны айтылады. Оңтүстіктен солтүстік-шығысқа созылып жатқан Алатаудың батыс-солтүстік жақтарымен қатарласып шығысқа қарай созылған Қаратау, Жайсан тауы, Қордай таулары орналасқан. Осы таулардың арасындағы өзендердің алқаптарында ертеден түріктер елді мекендер мен қалалар салған. М.Қашқаридің заманында «Арғу», яғни таулардың араларында орналасқан қалалар деп атағанын аңғарамыз. Осы екі таудың арасындағы Талас және Шу алаптарындағы орналасқан қалаларды Арғу, яғни екі таудың арасындағы қалалар деген. «Ұлұш қала, қыстақ (шігілше). Баласағұн мен оның жағындағы Арғу шаһарларында тұратын халықтар тілінде «иш» сөзі «шаһар» –

дегенді білдіреді. Содан барып Баласағұн шаһарын «Киз иш» – «Күз ұлш» деп атаған». Бұл пікірге Ақтөбе қаласының орналасқан жері тура келеді. Жамбыл қаласы жағынан келе жатқанда, Ақтөбе екі таудың арасындағы жазық жердегі өзендердің жағасына орналасқан. Ақтөбенің оңтүстігінде қараулы төбе бар. Қаланың оңтүстігінде және биік төбе бар, оны тұрғындар Бозжорға (төбесі) деп атайды. Осы қаланың солтүстік-шығысында Тасөткелден шығысқа қарай созылып жатқан тау жотасы бар. Қазіргі кезде ол Жайсан (Бақылық тау) тауы деп аталған. Сөйтіп, бұрын Баласағұн екі таудың арасында орналасқан болса қазіргі Ақтөбе де сол орында, сол жерге көміліп, үлкенді-кішілі сансыз төбе болып жатыр.

М.Қашқаридың Баласағұнда тылсым күштің (қасиетті) орны болып, онда аққұтан (лэйлек) келіп тұрақтайтын деген мәліметін еске алып, этнологиялық деректерді жергілікті тұрғындар арасынан жинадық. Баласағұн қаласын аққұтан (лэйлек) жыл сайын ұялап, одан әрі ұшып кетпейді деген. Ақтөбе маңайын мекендеген халықтан сұрастырсақ, шындығында да, аққұтан бертіндедейін Калинин атындағы колхоздың орталығындағы биік теректерінің басына ұя салып, күзде қайтатынын көптеген тұрғындар айтты. Бұл құсты ислам дініндегі жергілікті тұрғындар киелі құс деп білген. Оның ел арасында келуі адамдарға қуаныш, бақыт әкеледі деген сенімде болған. М. Ноғайбаев, Ж.Болатқұлов және т.б. тұрғындардың айтуынша «аққұтанды соңғы көруіміз 1976 жылы болды. Содан кейін келмей қойды» – дейді. Оның себебінбілмейді. Біздіңше, 1972 жылдары Тасөткел, 1984 жылы Ақсу су қоймалары салынып, соның нәтижесінде Ақтөбенің атырабының экологиясы бүтіндей өзгеріп, жер асты сулары көтеріліп, бұрынғы шабындықты жерлер батпаққа, көпшілік жерлер қу тақырға айналып жатқанын көріп жүрміз. Міне, осыдан аққұтан тіршілігіне қолайсыз жағдайлар пайда болған соң, олар да басқа жаққа жер ауған болса керек. Ғасырлар бойы аққұтандарға жазғы мекені болған, Баласағұнға олар енді келмей қойған.

Зерттеу нәтижелері

Баласағұнтауы (Әулиетау). Қазіргі Ақтөбенің Баласағұн екенін дәлелдейтін тағы бір айғақ М.Қашқари: «Құлбақ». Түріктердің үлкен діндар, әулие адамдарының біреуінің есімі. Ол Баласағұн тауларында тіршілік етті. Айтуларға қарағанда, ол қара тасқа: «Тәңірі құлы Құлбақ – Тәңірдің құлы Құлбақ» деп жазса, ақ жазумен жазылып шығады екен, ақ тасқа жазса, қара жазумен жазылып шығады екен. Оның іздері күні бүгінге дейін сақталған деседі» (Қашқари, 1997: 534-535).

М.Қашқаридың осы сөзі бойынша зерттеу жүргізсек, Баласағұнтауы (Әулиетау) жоғарыдағы аты аталған Тасөткел су қоймасының солтүстік – батыс жағына орналасқан екен. Бұл тауды қазірдің өзінде жергілікті тұрғындар «Әулиетау» десе, орыстар «Святая гора» деп айтады. Осы атпен жергілікті тұрғындар «Әулиетауды» жақсы біледі және киелі тау деп құрметтейді.

Баласағұнтауы (Әулиеата)-дың Ұлы жібек жолы өтетін жері.

«Әулиеата» Тасөткел су қоймасының солтүстігінде 600 метрдей жерде, Шу өзенінің сол жағасына орналасқан биік тау жотасы. Ол бірнеше биік-биік төбелерден құрылған. Соның арасында Шу өзенінің сол жағында тиіп тұрған биік төбе бар. Оны жергілікті тұрғындар «Әулиетау» - деп ардақтайды. Сондықтан біз ол төбені арнайы зерттедік. Оның үстінен болжау ретінде шұңқыр қазып, оны 2м. тереңдеттік. Қазған жерден мәдени қабат шықпай, төбенің үстінде құрылыс болмағанын анықтадық. Төбенің шығысында ой жер бар. Оны қазғанда, ол да табиғи жер екенін байқадық. Соған қарағанда, «Әулиетаудың» үстінде құрылыс болмаған. Оған қажетті уақыттарда елді басқарушылар жиналыс және оның үстінде той-думан өткеріліп жатқанға ұқсайды. Осы жиындар кезінде «Әулиетаудың» етегіне киіз үйлер тігіліп, той-думандардың болып жататынын жергілікті тұрғындардың естерінде әлі күнге дейін сақталған. Оның биіктігі 120-130 м., көлемі 4-5 гектар. Сол жерден «Әулиетау» басталып, батысқа және оңтүстікке қарай созылып жатыр. Олар ойлы-қырлы сиыр бүйректеніп, көп жерде алып жатыр. Жалпы, осы жер «Әулиетау»

деген атпен аталады және оның бір шеті Ақтөбенің солтүстігіне келіп тіреледі. «Әулиетаудың» үстінен Ұлы Жібек жолы Тасөткел арқылы Шу өзенінің оң жағына өткен. Көптен бері сол жерді мекендеген Т.Шөмішбаев, А.Е.Хмелев, С.Битов басқа да қариялармен сөйлестік. Олардың айтуынша, «Әулиетауда» М.Қашқари айтқан тасқа жазылған жазу бертіңге дейін сақталып, 1972 жылы Тасөткел су қоймасының астына кеткенін бірауыздан растайды. Сөйтіп, жоғарыдағы аты аталған Құлбақтың жазған тасы жақынға дейін сақталып келген (Университеттің археологиялық есебі, 1989. (Қолжазба АЭУ, 1990: 7-25).

«Әулиетауды» анықтайтын тағы бір дәлел – Тасөткелдегі Тасқаладан 1962 жылы табылған түйенің жауырынына жазылған жазу (Шалекенов, 1989). Осы сүйектің екі бетіне қара сиямен жазылған жазуларды Өзбек ССР Ғылым Академиясының Шығыстану институтының профессоры Бәрі Ахметовке оқытқанда, мынадай сөздердің бар екені анықталды: 1-қатардағы сөздер: «Құлұқтың қызы Мийан Қабар», 2-қатарда- «Құлұқтың баласы Чуниси» оның екінші бетінде «Мухаммед Қази»; 4-қатарда- «Бар Мухаммед Құлұқ»; 5-қатарда- «Бар Құлұқ Әлидің ұлы»; оның екінші бетінде- «Құлұқ Махр»; 6-қатарда- «Құлұқ Әлидің бір баласы» және тағы солай жалғаса береді. Жазуы бар түйенің жауырыны.

Осы сөздерге сүйенсек, Баласағұнда өмір сүрген, өз заманында әулие деген атты иелеген, Құлұқ деген әйгілі дербiш болған. Соған қарағанда, осы жауырынға, Құлұқ әулиенің тегі баян етілген деп болжауға болатын тәрізді. Құлұқтың есімі Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік» еңбегінде Күлік деп дәл аталса, Махмуд Қашқаридің «Құтты білік» еңбегінде Күлік деп дәл аталса, Махмуд Қашқаридің «Диуани лұғат ат-түрігінде» Құлбақ деп берілген. Бұл деректердің айтуы бойынша, ол кісі Баласағұн тауларын мекендеп, сол кісінің құрметіне бұл тауды «әулиелі» жер деп атап кеткен. Өйткені, Күліктің сүйегі Баласағұн тауына жерленген. Жергілікті тұрғындардың айтуына қарағанда, Баласағұн қаласының негізгі үлкен моласы (мүрдесі) осы Әулиетауда болған. Тұрғындардың моласы Тасөткел су қоймасының астына қалған.

Баласағұндауған, әлемге аты кең тараған энциклопедист ғалым Жүсіп Баласағұн өзінің «Құтты білігіне» «Еліктің Айтолдыға айтқан жауабынан» үзіндік келтірейік:

Елік айтты: - Ұқтым енді сөзінді,

Қуант мені, ықтият бол өзің де.

Мен айтайын, жаман атты білгейсің,

Жақындамай, одан аулақ жүргейсің.

Зорлық етіп, қара күшке салғанды...

Ісі – олақ, өсек-өтірік тергенді,

Өзі ұшқалақ, көзі ұятсыз пендені.

Дөрекілік, қызбалық тағаттық –

Құлық болса қу құлқын мен шараптың.

Ондай жандар шығыса алмас менімен,

Айттым ашық: тең ғой әркім теңімен.

Адал қызмететкің келсе, кел біліп...

Мұндайлардан тый өзінді ей Күлік!

Жақын тартып, бұл көңілің тоғаяр,

Менің де ізет, ықыласым молаяр! (Баласағұн, 1986:124).

Бұл келтірілген шумақтан Жүсіп Баласағұнның Күлік әулиеге сыйынғанын байқау қиын емес. Ж.Баласағұн XI ғасырда өмір сүрген ғалым. Оның өмір сүрген кезінде Күлік әулие ретінде түрік тайпаларының арасында әйгілі адам болған көрінеді. Сондықтан, ғалым Құлұқтың өтініш ретінде адамдарды жаман әдеттен тыйым сала көр, сонда менің де ізет-құрметім баиды деген пікірді білдіреді. Сөйтіп, М.Қашқаридің жазған «Құлбақ әулиесі» мен М.Баласағұнның «Күлік қасиетті» деген бір адам, Күлік Баласағұнтауын мекенеткен және Ислам дінінұағыздаған алғашқы

батыс түріктерінің бірі болған. Күліктің атымен Баласағұнтауы «Әулиетау» деп аталып кете берген. Міне, сол тау осы күнге ортағасырлық Баласағұнның солтүстік-батысында орналасқан. Сөйтіп, Махмуд Қашқаридің жазған Баласағұнтауы, бұрынғы Баласағұн, қазіргі Ақтөбе ортағасырлық қаланың арасында екені анықталды.

Біздің сөйлескен қарияларымыз «Әулиетау» Шу өңіріндегі қазақ және қырғыздарға белгілі жер. Барлығы бұл тауды құметтеп, оған тәжім етеді. Керек десеңіз, ертеде қазақ пен қырғыздардың және осы өңірді жайлаған тұрғындарды ақсақалдары жылына бір рет «Әулиетауға» жиналып, таудың басына шығып кеңес құрып, халықтар арасындағы шешілмей жатқан келелі мәселелерді талқылап, бір шешімге келіп отыратындары әлі күнге дейін адамдардың естеріне сақталған. Бұл тауға жиналып, үлкен мәселелерді дұрыс шешуге «Әулиетау» жәрдемдеседі деген сенімнен туған болса керек.

Бақыртау - тағы бір Ақтөбенің Баласағұн екенін дәлелдейтін М. Қашқаридің еңбегінде жазылған. «Бақырлықтау Баласағұнға жақын бір жердің атауы. Мысты тау-мыс көп тау» (Қашқари, 1997: 553). Сонан кейін Бақырлықтау мыстың кені деп түсінік берген. Осы М.Қашқаридің айтуынша, Бақырлықтауды да таптық. Бұл тауды қазір Жайсан тауы деп атайды. Ол үшкеп бөлініп аталады: Салажайсан, Ортажайсан және Қадыржайсан. Жайсантауының шығысы Қордай тауымен жалғасып жатыр. Оның батыс түстігі Тасөткөл су қоймасымен шектеседі. 1989 жылы Жайсан тауын аралап, оның бұрынғы Бақырлықтау (Мыстауы) екенін анықтадық. Мұндай жұмысты іске асыруда жергілікті азаматтаркөп жәрдем көрсетті. Олардың осы қызметіне рақмет айтамыз. Баласағұнтауы (Әулиетау), Юн-Арик (Жонарық) және Бақыртау тарихи жерлердің онамастикалық картасы.

Жайсан тауының табиғаты адамның тұрмысына қолайлы жер екен. Таудың ішінде: Үңгірлі, Шатырқұл, Үшмайғас, Теректі, Бұқпан және Сүлікті өзендері бар. Осы өзендердің бойлары ерте заманнан қола мен темір дәуірлерінен бастап-ақ адамдардың қоныс басқан жері көрінеді. Оған дәлел, Жайсанда қола және темір замандарының ескерткіштері (шақтылары) көп сақталған. Олар біздің дәуірімізге таспен қоршаған обалар, биік –биік төбелер, өзеннің жағасындағы тастарға салынған таңбалар, суреттер және түрік кезеңдерінің тастан істелген мүсіндері кездеседі. Осылардың бәрі сол дәуірлерді айғақтайтын мұралар. Осы ескерткіштерді сақтауда, оларды зерттеуде ешкім көңіл бөліп, еске де алмаған.

Тарихтың жоғарыдағы аты аталған заманында Жайсан тауындағы мыс кенін жергілікті тайпалар кең пайдаланып, өздерінің өмірлеріне керекті құралдарды, бұйымдарды істеп шығарса, ол мыс кенін, атап айтқанда, ертедегі ортағасырлардакең пайдалана білген. Сондай-ақ қазіргі Ақтөбе, бұрынғы Баласағұн қаласының темір, мыс өндіретін кені осы Жайсан тауда болған. Осы тауды ортағасырда Бақырлықтау деп атаған. Ертедегі мыс қорытқан кендердің орындары Ортажайсан тауында жақсы сақталған. Олардың көлемі шамамен 5-6 шақырым жерді алып жатыр. Бұл жер қазіргі кезде «Шатырқұл кені» деп аталады.

Жергілікті қариялармен сөйлескенде, Шатырқұл деген кісінің аты екенін айтты. 1723 жылдары «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұламада» дүниеге келген. Оның анасы жоңғарлардан қалып қойған екі қыздың бірі болған. Әкесі Ботпай руынан шыққан. Осы Ортажайсанды Шатырқұлды мекендеп, сол кісінің атымен осы жер Шатырқұл мыс тауы деп аталады. Жергілікті тұрғындардың айтуынша, Шатырқұл тауынан қарахандар, қарақытайлар және жоңғарлар мыс өндіріп алғандарын естеріне түсіреді. Бұл пікірдің жаны бар. Баласағұнды мекендеген ертедегі ортағасырдағы түріктер, қарлұқтар, қараханидтер, қарақидандар және жоңғарлар Жайсандағы өте бай мыс кендерін пайдаланған. Өйткені, мыстан, күмістен және темірден істелген бұйымдар Баласағұнда мол кездеседі. Ол заттарға жоғарыда тоқталдық.

Шу өңірінде бұдан басқа ірі мыс шығатын кен орындары жоқ. Шатырқұл кенін Қазан революциясына дейін ағылшындар аздап пайдаланған. Бұл жерден алынған кенді руда күйінде

түйемен Жезқазғанға жіберіп тұрған. Кеңес үкіметі жылдарында бұл кен көзі жабылып қалған. Бірақ, бұл кен орнын көңілден шығармай, Шатыркөл (Шатыркүл) кенінде зерттеу жұмыстарын жүргізген. 1920-1934 жылдарда гидрогеолог Б.Г.Терлицкин, 1940 жылы геолог Н.П.Михайлов мамандар Шатыркөл (Шатыркүл)-да барлау жұмыстарын жүргізген. Онан кейін, 1949-1975 жылдары бірқанша геологтар кең көлемде зерттеулер жүргізіп, өздерінің пікірлерін мақалаларда жазып қалдырған (Южный Казахстан..., 1977: 118-120; Чу-Илийский..., 1980: 73-78). Шатыркөлден зерттеушілер қола дәуіріне жататын темір балғалар, қувалдалар, сыналар, мыс ерітінділерін, шахтыларды, мыс, темір балқытушы пештерді тапқан. Геологтар зерттеуді 25-30 м. тереңдікке дейін жеткеріп, жер асты суына жеткеріп қойған. Мамандардың пікірінше, солтүстіктен шығысқа қарай созылған негізі зона тек карьерлердің көптігімен ғана емес, үөлістермен тізбек ретінде бүкіл ұзындық бойынша ашылуымен ерекшеленетінің арнайы көрсеткен. Жалпы карьерлердің ұзындықтардың қосындысы 2540 м (55%). Оның орталық бөлігінде ең үлкен өндіріс ұзындығы 200 м-ге дейін, біреуі – 340 м., ені 40-45 м-ге дейін (ҚР тарих және мәдени ескерткіштер, 2002: 323). Солардың ішінде мыстың қоры мол көлемді жерді алып жатқанын анықтаған. Темір кендерін тереңнен шахта қазып алған көрінеді. Сондықтан, бұл жердің кеңін кейінірек пайдалануды мақұл көрген. Жайсан тауының мыс кенін өндірістік игеру қолға алынған жоқ. Біз осы жерге барғанымызда ертедегі кен көзінің орнымен, жердің бетіндегі тау-тастарына жабысып жатқан көкпенбек мыстарды көрген болатынбыз.

Жайсан тауының түсті металлын Ақтөбенің тұрғындары кезінде пайдаланған. Бұл үлкен қаланың кең өндіретін орны Шатыркүл (Бақыртау) болған. Осы кеннен тек қана мыс емес, алтын,, күміс, керек десеңіз шойын да өндірілген. Әртүрлі металдан жасалған бұйымдар Ақтөбедегі қазба жұмыс кездерінде жыл сайын табылуда. Мысалы, Ақтөбеден мыстан, күмістен істелген әдемі шырақтар, түрлі-түсті ыдыстар, түймелер, білезіктер, сырғалар, теңгелер, садақтардың ұштары және сол сияқты тұрмысқа керекті бұйымдар табылды. Шойыннан жасалған үлкен қазандар, темірден соғылған балғалар, кетпендер, шот балта және тағы басқа бұйымдар бар. Тек, бір бөлмені аршығанда құмырға салынған 5000 мыс Қарахан дәуірінің теңгесі табылды деп жоғарыда айтқан едік, Оның салмағы 20 килограмнан астам. Бұлардан басқа да жыл сайын археологиялық қазба жұмысы кезінде мыс теңгелер, моншақтар табылды. Осы бұйымдардың Ақтөбеден көп табылуын кездейсоқ деп қарауға болмайды. Бұдан шығатын қорытынды Ақтөбеде қолөнер кәсібі жоғарғы дәрежеде дамыған. Солардың ішінде, металдан тамаша бұйымдар шығаратын зергерлер, ұсталар темірді Жайсандағы Шатыркүл кең көзі М.Қашқаридің жазып қалдырған Бақырлықтауды екніне күмән болмаса керек. Бұл тау қазіргі Ақтөбеден, яғни Баласағұннан 30-40 км. жерге орналасқан. Сөйтіп, ол да Ақтөбенің бұрынғы Баласағұн екеніне, бұрынғы Бақырлықтау, қазіргі Жайсан тауы (Шатыркүл кені) екеніне тағы бір дәлел, куә істепті.

Юн-Арық (Жон-Арық) - Махмуд Қашқаридің еңбегінде Баласағұнға жақын жерде, оның «Юн-Арық деп аталатын жайлауы бар» екенінін жазған болатын. Юн-Арықтың этимологиясы әртүрлі сөздіктерден қарағанда, мынадай түйінге келеміз: «Древнетюркский словарь» «Юн-Арик – географическое название летовкивблизии Баласагуна» (МК. Ш. 145); «Таджикско-русский словарь», «Юн-бок – возвышенное место», қазақша – Жон-Арық дөңес жердің үстімен тартылған арық деген мағынаны береді. Олай болса, Арық сөзінің Қырғыстандағы Бурана қаласының қасындағы Дон-Арық қонысымен байланысы жоқ.

Бураның қасындағы Дон-Арықтың этимологиясын қырғыз тілінде Бурана өзенінің төменгі бойына орналасқан ауыл деген түсінікті береді. Бұл қоныс Бурана шектесіп жатыр (Кожемяко, 1959: 127). П.Н.Кожемяконың кітабындағы Бураның жоспарына қараңыз. Қырғыз археологтары, соның ішінде В.Д.Горячев өзінің В.Д.Горячева өзінің еңбектерінде Юн-Арықты Дон-Арық деп жорамалдайды. Бұл пікір еш қисынға келмейді. Осындай қаланың қасына орналасқан Дон-Арық сияқты шағынауылдың жері дүниеге атағы шыққан, бірнеше ғасырлар

түріктердің астанасы болған және онда мыңдаған тұрғындар мекен еткен шарһардың жайлауы қалай Дон-Арық бола алады. М: Қашқаридың еңбегінде және басқа ғылыми деректерде «Юн-Арық – Баласағұндықтардың жайлауы» - деп ашық айтқан ғой. Олай болса, буынсыз жерге пышақ салуға бола ма? Ертедегі ғұламалардың айтқандарын жоққа шығарып, тек біздің пікір дұрыс деу ғылымға жараспайды. Сондықтан, Бурананың қасындағы Дон-Арық тек қана қоныстың аты және ол Баласағұн сияқты қаланың ғана емес, кішкентай Бурана қаласының жайлауы да бола алмайды. Жайлау деген ұғым өте үлкен, әдейі кішірейтудің керегі жоқ. Әсіресе, Баласағұнның жайлауы өзіне лайықты кең көлемді алып жатуы керек.

М.Қашқаридың сөзін қуалап, Юн-Арықты іздесек, ол қазіргі археологиялық жақтан зерттеп жатқан ортағасырлық Ақтөбе қаласының батысынан Луговойға (бұрынғы Құлан) қарай созылып жатқан жазық жер. Бұл жер Баласағұн сияқты үлкен қаланың жайлауына өте лайықты. Бұл жайлау Ақтөбеден басталып, Меркі ауданының солтүстігіндегі Луговой ауданының шығысындағы, Шу ауданының батыс-оңтүстігіндегі ұлан-ғайыр жазықты алып жатыр. Осы жайлаудың арғы жағы Мойынқұммен жалғасады. Жері жаз жайлауға өте қолайлы. Тоқташ, Сарғау, Қорғаты, Сарғуа, Ойранды, Аспара, Қызтуған, Ойтал, Мунке сияқты үлкенді-кішілі бірнеше өзендер бар. Олардың барлығы құрғайты өзіне құяды. Құрғайты осы күнгі Кеңес ауылының тұсынан, Шу өзеніне қосылады. Суы мол, жайылымға өте қолайлы жер Баласағұн сияқты астаналық қаланың жазғы жайылымы болуына өте лайықты екенін байқау өте қиын емес. Аты аталған өзендердің бойлары жылқы, қара мал өсіруге қолайлы болса, Мойынқұм қой, ешкіжәне түйенің жайылымы. Мойынқұм батысқа қарай созылып, Бетбақдаламен жалғасады. Осы жерлердің бәрін оқанда, көп халқы бар Баласағұнның жазғы жайлауы ұлан-қайыр жерді алып жатқанын байқауға болады. Бұндай, кеңістікті Қырғызстаннан табу қиын.

Жонарықтың тарихымен тереңірек танысу үшін, Беларық ауылындағы Болатбек Имашев, Сағаш Әшилдаев сияқты қариялармен ауызба-ауыз сөйлескенімізде олар мынадай мағлұмат берді: «бұл жерді ерте заманнан біздердің ата-бабаларымыз жайлаған. Біздің ауылымыз Беларық «Тәтті» совхозының бір бөлімшесі. Ол Меркі ауданына қарайды. Беларықты кейде Жонарық деп те атайды. Себебі, бұл Арық жонның үстімен қазылған. Біздің түсінігіміз бойынша «жон» әйтпесе «бел» екі сөздің мағынасы бір. Бұл сөздер жоталы жер деген мағынада. Жонарық өзінің басын Мерке қаласының бергі жағынан Ойтал өзенінен алып, жотаның үстімен келіп, Қызтуған өзеніне қосылады. Жонарықтың ағысықатты болғаны сондай, түйені де, өгізді де ағызып кететіні туралы халық арасында сөз қалған. Жонарық бұл кезде құрғап қалған. 1989 жылы біз Жонарықтың кеуіп қалған аңғарымен жүріп, оның қазіргі сақталған тереңдігі 80-100 м., ені 4 м. сақталғанының кәуегері болдық.

Жонарықтың төңірегінде жоғарыдағы аталған өзендерден басқа тоғандар да бар. Оның оң жағы да 5-6 шақырым жерде Бұзаутоған, Жонарықтың сол жағында Тантай тоғандары орналасқан. Бұл тоғандар бұзау, тантай руларының қазған су жүйелері. Олар кейінірек қазылғанға ұқсайды. Себебі сол өте қолайлы екенін суреттеген, еларасында мынадай өлең шумағы бар екенін жоғарыдағы аты аталған қариялар айтып береді:

Шары, Қорғаты, Аспара еді,
Дәулеті талай жұрттан асқан еді,
Мұжықтар олардағы залап тауып,
Қарамай мал-мүлкіне қашқан еді.
Кейінгі халық не болды деп,
Көзіміз жасқа толған еді.

Осы келтірілген шумақтан, Жонарықтың бойындағы өзендердің тұрмысқа жайлы, «жері байдың, елі бай» деген сияқты бай жерлер екенін баяндаса, сол атамекеннен патшалық Ресейдің отаршылары жергілікті халықтарды қуып шыққанына қайғырады. Әлбетте, тек бұл жерде, патша

үкімет шұрайлы, ең жақсы жерлерді Ресейден келгендерге бергені айдан анық қой. Қазірдің өзінде, Қазан революциясына дейінгі, орыс селолары суы мол, тұрмысқа қолайлы жерге орналасқаны көрініп тұрған жоқ па? Орыстардың селолары Шу өңірінде көптен кездеседі. Сөйтіп, М.Қашқаридің көрсеткен Жонарығы (Беларығы) қазіргі Ақтөбе ортағасырлық қаланың атырабындағы жер. XX ғ. 80- жылдарындағы қазір Жонарықтың бойында Мерке ауданының «Қазақстан», «Победа», «Аспара», «Мерке», «Тәтті» шаруашылықтары, Шу ауданының «Тасөткел», Абай атындағы совхоздары орналасқан. Бұндай көлемі үлкен жайлауға жарайтын жерді Ақбешім, Бурана төңірегінен табу былай тұрсын, Қырғыстаннан да табу қиын шығар.

Қарабалта - қазіргі Ақтөбенің Баласағұн екенін дәлелдейтін тағы бір айғақ, арбтың ортағасырда өмір сүрген ғалымы Махмуд ибн Валидің Баласағұн жөнінде жазып қалдырған «Бахр әл-Асрар» деген еңбегіне Баласағұнды кеңірек суреттеп, бір қашқарлық саяхатшының сөзін келтіреді: «Мен осы кітабымды Балх қаласында жазып бітірген кезде, Қашқаридан келген бір саяхатшы былай дейді: «Қашқарияның басшысы қалмақтарды қуып, Моңғолстанға келді. Ол қалмақтарға қираған үлкен қаланың қасында жетті. Оның үйлерінің қабырғалы тапырақтан 3-3,5 м. шығып тұр екен. Олардың арасында минареттер, медресенің қабырғалары сорайып, 25-30 шақырымнан көрінеді. Осы ойран болған қаланың қасында, қуғыншылар мен қашқандардың (қалмақтардың) арасында шайқас болып, нәтижесінде қалмақтар жеңіліп, Қарабалта өзеніне тығылды. Сол жерден оларды ұстап, қайтадан жаңағы соғыс болған қалаға айдапкелдік. Қашқарлықтар қалмақтардан бұл қай қала деп сұрағанда: біздер білмейміз. Жергілікті тұрғындар қираған Баласағұн қаласы деп айтады» деген (АЭУ. Есеп, 1990:15-25).

Қорытынды

Бұл Махмуд ибн Валидің келтірген дерегі қашқарлықтардың келіп жеткен қаласы екеніне айқын дәлел. Себебі, Қарабалта өзені осы күнге Ақтөбенің батыс жағын қақ жарып, Ақсу өзеніне құйып жатыр. Қашқарлықтар қашқан қалмақтарды Баласағұн қаласының қасында қуып жетіп, осы жерде оларды ұстап, өздеріне бағындырған. Бұл дерек осы күнге Ақтөбенің Баласағұн екенін дәлелдеуге тілге тиек болатындай мағлұмат. Махмуд Қашқаридің еңбектерінде көрсетілген Баласағұнның төңірегіндегі жер атаулары осы күнге Ақтөбе қаласының атырабынан табылды: Баласағұнтауы (Әулиетау), Бақыртау, Юн-Арық (Жонарық), Қарабалта өзені.

Бұл тарауда XIV ғасырда тарихи сахнадан түсіп, оның орналасқан жері белгісіз болып қалған, тек әлемге әйгілі ертедегі ортағасырда Ұлы жібек жолындағы түріктердің ірі қалаларының бірі Баласағұн болғаны жазба деректерде сақталып қалған. Осы бұлақтарда, оның Түргеш (Сарыүйсін), Қарлұқ, Қарахан және Қарақытай (Қарақидан) мемлекеттерінің астанасы болғаны айтылғанына жоғарыда тоқталдық. Түріктердің осындай саяси, экономикалық және мәдени орталығы болғанын еске алып, шығыстанушы ғалымдар алты ғасыр бойына Баласағұнның тұрған орнын іздеумен әллектенуде. Бұл шиеленіскен мәселені шешуде, осы тараудағы келтірілген деректер тілге тиек болатынына тоқталдық. Солардың ішіндегі Ақтөбеден (Баласағұннан) табылған түргеш теңгесіндегі «небесного тюргеш-хакана деньги» (аспандағы түргеш-хақан теңгесі) деген жазумен «у» Шу таңбасы М. Қашқаридың «Түрік сөздігіне» жазғанына дәлме-дәл келеді. Оның үстіне, Баласағұнды астана еткен мемлекеттердің теңгелерін жасайтын сарайының ашылғанына жоғарыда тоқталғанбыз.

Ақтөбе қаласының орналасқан жері Арғу, яғни таулардың арасына жайласқан қалалардың қатарына жататын да М.Қашқаридің жазғанынан алшақ кетпейді. Қырғыздың Алатауының солтүстігінде Баласағұн (Әулие) және Жайсан тауларының арасында, Шу өзенінің сол жағында іздеп жүрген Баласағұн қаласы орналасқан. Қаланың солтүстік шеті Тасөткілмен жалғасқан. Тасөткіл су қоймасының қазіргі орны. Ерте замандардан бері, Ұлы жібек жолының солтүстік тармағы осы Тасөткіл арқылы Шу өзенінен аяқпен керуендер, көліктер, жаяулар кешіп өтетін

болған. Шу өзенінің осы жеріндегі судың астында табиғи тас төселген дөңестеу жерден әрлі-берлі өтетін жол болғандықтан, оны Тасөткіл, әйтпесе, иткешу деп атап кеткен. 1893-1894 жж. В.В.Бартольд зерттеу жұмысымен Шу өңіріне келген кезде, осы Иткешу туралы өзінің пікірін жазған: «Значительно севернее, на правом берегу Чу, недалеко от впадения в нее речки Курагаты, находятся развалины Ит-кичу, около брода того же имени. Этот брод в прежнее время имел некоторое значение для караванных путей; в 1859 г. Венюков с русским отрядом прошел путь от Верного к Ит-кечу и о пути от Аулие-ата, мимо Ит-кичу, к Балхашу... английский ученый Ховорс (Noworth) считает развалины Ит-кичу остатками Баласагун» (Материалы..., 1988: 241-242).

Ғұламаның сөз етіп отырған Иткешу, қазіргі біздерге жеткен Тасөткілге тура келеді. Өткілдің бұрынғы аталымы, оның мағынасына лайықты қойылған. Шу өзенінің бұл өтетін жері таяз болғандықтан, жаяуда, көліктіде, малдарда, иттерде өте беретін болғандықтан айтылып, өткілдің оң жағасына салынған қонысқа да Иткешу аты берілген. Уақыттардың өтуімен бұл қоныстың аты өзгеріп, орны бұзылып төбеге айналған. Оны қазіргі кезде Тастұмсық қалашығы дейді. Аталмыш қоныс Тасөткіл су қоймасының оң жағында орналасқан. Оның сол жағы 32 м., шығысы 30 м., оңтүстік және батыс 25 м., биіктігі 1,7-2 м. Бұл ескерткішті 1980 жылы Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің археологтары зерттеді (Бартольд, 1966: 42). Тоқталып отырған қоныс қирап, тарихи ескерткішке айналып, көрсетілген көлемде төбе болып жатыр. Оның көпшілік бөлігі Тасөткіл су қоймасының астына қойған. Қоныстың су басқан жерінен әртүрлі бұйымдардың сынықтары мен бүтіндей заттар шығып жатыр. Жалпы ескерткішке қарағанда, бұл жерде үлкен қоныс болып, керуен сарайлар, қолөнер кәсіп орындары, базар сияқты орындар болғаны байқалады. Бұл ескерткіш кең көлемде археологиялық жақтан зерттелген жоқ. Ол алдағы жұмыс.

Бұрынғы Иткешу, қазіргі Тасөткілдегі Тастұмсық қалашығы Шу өзенінің сол жағындағы Қырқуй қонысы арқылы Баласағұнмен жалғасып жатқан. Қырқуй Ақсу өзенінің Шұға құятын сағасына орналасқан (Елуов, 2002: 322). Иткешу (Тасөткіл) Баласағұн мен Шу қалаларының арасына орналасқан Ұлы жібек жолының күрделі бекеттерінің бірі. Осы тұрғыдан қарағанда, В.В.Бартольд келтірген ағылшын ғылымы Ховорстың Иткешу қонысы Баласағұн қонысының қалдығы – деген пікірін қуаттауға тура келеді. Бірақ, В.В.Бартольд Ховорстың бұл пікірін білдіріп, оның еңбегіне сілтеме жасаған (Noworth, NistoryoftheMongols, pt, p 6).

Баласағұнтау (Әулиетау) өзі аттас атамамен аталғаны даусыз екеніне жоғарыда тоқталдық. Бұл орынның «әулие» аталуы түріктің діндар адамы Құлықтың есімімен байланысты болғаны осы күнге дейін ел арасында ұмытылмаған. Сол маңды білетіндер, Шу ауданының тұрғындары ұлттарына, жынысына қарамастан Әулиетауға құрметпен қарайды және оның үстіне малдарын жаймайды. Біздер осы сезімнің талай куәгері болдық. Әулиетаудың үстінен Ұлы жібек жолы өтетін жер.

Әдебиеттер мен деректер тізімі

АЭУ. Есеп. – 1990. – Б. 15-25.

Баласағұн Ж. Құтты білік. – Алматы, 1986. – Б. 124.

Бартольд В.В. Бартольд В.В. Отчет о поездке в Среднюю Азию с научною целью 1893-1894 гг. // Соч., Т. IV. – М., 1966. – С. 42, 47.

Бурнашева Р.З. Монетные находки о городище Актобе (Чуйская долина). // Средневековые города Южного Казахстана. – Алматы, 1986. – С. 71-87.

Елуов М. Тастұмсық қалашығы // Қазақстан Республикасының тарих және мәдени ескерткіштер жиынтығы. Жамбыл облысы. – Алматы, 2002. – Б. 322.

Кожемяко П.Н. Раннесредневековые городища и поселения Чуйской долины. – Фрунзе, 1959. – С. 127.

- Қашқари М. Түрік сөздігі. Т.1. – Алматы, 1997. – Б. 534-535.
 Қашқари М. Түрік сөздігі. Т.3. – Алматы, 1998. – Б. 554, 555.
 ҚР тарих және мәдени ескерткіштер жиынтығы. Жамбыл облысы. – Алматы, 2002. – Б. 323.
 Материалы по истории Средней и Центральной Азии X-XIX вв. – Ташкент, 1988. – С. 241-242.
 Смирнова О.И. Сводный каталог согдийских монет. Бронза. – М., 1981. – С. 60.
 Университеттің археологиялық есебі. 1989. (Қолжазба АЭУ). – Алматы, 1990. – Б. 7-25.
 Шалекенов У.Х. Баласағұн // Қазақ әдебиеті. 12 мамыр, 1989.
 Чу-Илийский рудный пояс. Рудные полезные ископаемые. – Алматы, 1980. С. 73-78.
 Южный Казахстан. Полезные ископаемые. Геология СССР. – М., 1977. Т. XI. – Б. 118-120;

References

- АЕУ. Есеп. – 1990. – Б. 15-25.
 Balasagun Zh. Qutty bilik. – Almaty, 1986. – B.124.
 Bartold V.V. Bartold V.V. Otchet o poezdke v Sredniyuyu Aziyu s nauchnoyu celiu 1893-1894 gg. // Soch., T. IV. – M., 1966. – S. 42,47.
 Burnasheva R.Z. Monetnye nahodki o gorodishe Aktobe (Chuyiskaya dolina). // Srednevekovye goroda Yuzhnogo Kazakhstana. – Almaty, 1986. – S. 71-87.
 Eluov M. Tastumsyq qalashygy // Qazaqstan Respubikasynyn tarih zhane madeni eskertkoshter zhiyntygy. Zhambyl oblysy. – Almaty, 2002 – B. 322.
 Kozhemyanko P.N. Rannesrednevekovye gorodisha i poselenia Chuyiskoi doliny. – Frunze, 1959. – S. 127.
 Kashkari M. Turik sozdigi. T.1. – Almaty, 1997. – B. 534-535.
 Kashkari M. Turik sozdigi. T.Z. – Almaty, 1998. – B. 554,555.
 KR tarih zhane madeni eskertkishter zhiyntygy. Zhambyl oblysy. – Almaty, 2002. – B.323.
 Materialy po istorii Sredney I Centralnoy Azii X-XIX vv. – Tashkent, 1988. – S. 241-242.
 Smirnova O.I. Svodniy katalog sogdiyskih monet. Bronza. – M., 1981. – S. 60.
 Universitetin arheologialyk esebi. 1989. (Qolzhazba AEU). – Almaty, 1990- B. 7-25.
 Shalekenov U.H. Balasagun // Qazaq adebieti. 12 мамыр, 1989.
 Chu-Iliyskiy rudnyi poyas. Rudnye poleznye iskopaemye. – Almaty, 1980. S. 73-78.
 Yuzhniy Kazakhstan. Poleznye iskopaemye. Geologia SSSR. – M., 1977. T. XI. – B. 118-120.

МАЗМҰНЫ

Абдилдабекова А.М., Телеуова Э.Т., Кабдолдина К.К. РЕСЕЙ ИМПЕРИЯСЫНЫҢ САЯСАТЫ АЯСЫНДАҒЫ МЕТРОПОЛИЯ МЕН КОЛОНИЯНЫҢ АРАҚАТЫНАСЫ	5
Абылхожин Ж.Б. ИНДУСТРИЯЛАНДЫРУДЫҢ ЖҰМЫС КҮШІ.....	18
Абылхожин Ж.Б., Крупко И.В. ДӘУІРІНДЕГІ ТАРИХИ ЖАДТЫҢ ДИАЛЕКТИКАСЫ.....	31
Айтқазина М.М., Шамшиева Г.С. ҰЛЫ ОТАН СОҒЫСЫ АРДАГЕРЛЕРІНІҢ ӘСКЕРИ МҰРАСЫ	40
Алғожаева Н.С., Шашаев Ә.А., Зикирбаева В.С. МҰРАЖАЙ ТОПТАМАЛАРЫНДАҒЫ ФОТОМАТЕРИАЛДАРДЫҢ ДЕРЕКТЕМЕЛІК МАҢЫЗЫ.....	51
Арпова А.Д. МАРАТ МҰҚАНОВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ОРТА ЖҮЗ РУЛАРЫНЫҢ ТАРАЛУ АЙМАҚТАРЫ.....	62
Ахметжанова А.Т. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘЙЕЛДЕР ҚОЗҒАЛЫСЫ ТАРИХЫНАН.....	71
Әлімбаев Қ.С. ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ ДӘУІРІНДЕГІ ЭЛИТА МЕН ХАЛЫҚТЫҢ ДІНИ ҰСТАНЫМДАРЫ (Ибн Рузбихан және Мұхаммед Әуез еңбектері бойынша).....	81
Әминов Т.М. ҚАЗАҚСТАННЫҢ БОЛАТ МАГИСТРАЛЬДАРЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗГІ КЕЗЕҢДЕРІ (ТАРИХИ КӨЗҚАРАС).....	91
Әміржанова Н.С. ЛАТЫН ӘЛПБИЛІ ҚАЗАҚ ЖАЗУЫНЫҢ ТАРИХИ ТАҒЫЛЫМЫ: ШЕТТІЛДІК СӨЗДЕРДІҢ ЖАЗЫЛУЫ (1929-40 жж.).....	112
Әшім Б.Ә. ДОҒЫЗТАУДАҒЫ БЕСБАЙ ЖӘНЕ ИЗЕНАҒАШ ДІНИ-ТҮРҒЫН КЕШЕНДЕРІНІҢ МЕШІТТЕРІ.....	126
Джолдыбаева У.М., Қозыбақова Ф.А. ЖАҒАҒАНДАНУ ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚСТАН МЕН ОРТАЛЫҚ АЗИЯ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ ЭКОЛОГИЯ САЛАСЫНДАҒЫ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ.....	134
Жаппасов Ж.Е., Тасилова Н.А., Кулмесканова С.С. ТӘУЕКЕЛ ХАННЫҢ БИЛГІ ТҰСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ-ОРЫС ДИПЛОМАТИЯЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАРЫ.....	146
Жұматов Д.С. ІС ҚАҒАЗДАРЫН ЖҮРГІЗУДІ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ КӨШІРУ: МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ЗАРДАПТАРЫ.....	161
Закарья Р. 1920-1930 ЖЖ. ШЕТЕЛДІК САЯСИ ЖӘНЕ ЕҢБЕК МИГРАНТТАРЫНА ҚАТЫСТЫ КЕҢЕС ОДАҒЫНЫҢ САЯСАТЫ	169
Ибраева А.Ф., Темірханова Ә.С. XVIII ҒАСЫРДАҒЫ РЕСЕЙ ӨКІМЕТІНІҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ СОЛТҮСТІК АЙМАҒЫНДАҒЫ САЯСИ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАДАМДАРЫ	177
Ибраева А.Ф., Темірханова Ә.С. XIX ҒАСЫРДАҒЫ ПЕТРОПАВЛ ҚАЛАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭТНИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ.....	191
Ибраева А.Ф., Темірханова Ә.С. XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН	202
Ибраева А.Ф., Темірханова Ә.С. КЕҢЕСТІК БІЛІК ЖҮЙЕСІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӨКІМШІЛІК-ТЕРРИТОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ (XX ғ. бас. Солт. Қазақстан өңірі мысалында).....	216
Ибраева А.Ф., Темирханова А.С. ҚАЗАҚСТАННЫҢ СОЛТҮСТІК ӨңІРІН ЗЕТТЕУДІҢ ТАРИХНАМАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	233
Иембекова М.О., Божеева Б.З. ҚАЗАҚСТАН-ӘЗЕРБАЙЖАН: ӨЗАРА ЫНТЫМАҚТАСТЫҚТЫҢ ӘЛЕУЕТІ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ.....	244
Кабдушев Б.Ж., Құдайбергенұлы Б. ҚАЗАҚСТАН ӨНЕРКӘСІБІН ҚАЛПЫНА КЕЛТІРУ ЖЫЛДАРЫНДА ЖӘНЕ НЫҒМЕТ НҰРМАҚОВ (1924-29 жж.).....	258

Кәрібаев Б.Б., Нұрғазина Н.Д. ӨЗ-ЖӘНІБЕК ХАННЫҢ ТАРИХИ ТҮЛҒАСЫ (шығыс нарративтері мен қазақтың шежіре аңыздары негізінде).....	274
Қалыбекова М.Ч. ЖАЗАЛАНҒАН ХАЛЫҚТАР: ҚАЗАҚ ЖЕРІНЕ ХАЛЫҚТАРДЫ ДЕПОРТАЦИЯЛАУ ТАРИХЫНАН.....	295
Қанағатова Н. ТҰРМЫС-САЛТ ЖЫРЛАРЫНЫҢ ЕЖЕЛГІ ЖӘНЕ ЗАМАНАУИ НҮСҚАЛАРЫНЫҢ ТАРИХИ-МӘДЕНИ КОНТЕКСТІ.....	312
Қасенова А.Д., Құрманқұлов Ж., Сүйіндікова М.Қ., Утубаев Ж.Р. ҮНІРЕК ҒИБАДАТХАНАСЫНА ЖҮРГІЗІЛГЕН АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ АЛҒАШҚЫ ҚОРТЫНДЫЛАРЫ.....	327
Құдайбергелұлы Б., Кабдушев Б.Ж., Қозыбаева М.М. ҰЛЫ ОТАН СОҒЫСЫ ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ПАВЛОДАР ҚАЛАСЫ.....	337
Құрманалиева А.Д., Хумархан Ж. ӘЛЕУМЕТТІК ТОП ҰҒЫМЫ АЯСЫНДА ДІНИ ЖАМАҒАТТАРДЫҢ ПАЙДА БОЛУЫ МӘСЕЛЕСІ.....	352
Мұқаметханұлы Н., Бейсенбаев О. COVID-19 ПАНДЕМИЯСЫ ЖАҒДАЙЫНДА «БІР БЕЛДЕУ – БІР ЖОЛ» ИНИЦИАТИВАСЫН ІСКЕ АСЫРУДЫҢ СЫН-ҚАТЕРІ	368
Мұхатова О. ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНДАҒЫ ҰЛТ-АЗАТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫСТАР ТАРИХЫНЫҢ ПОСТКЕҢЕСТІК КЕЗЕҢДЕ ЗЕРТТЕЛУІ (1992-2019 жж.).....	378
Өмірбекова Ж. ЕУРАЗИЯ КӨШПЕЛДІЛЕРІНІҢ ЭТНОЭКОЛОГИЯЛЫҚ ДӘСТҮРЛЕРІНІҢ ҚАЛЫПТАСУ АЛҒЫШАРТТАРЫ	390
Садвокасова З.Т., Мухатова О.Х. XIX ҒАСЫРДА ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ХАЛЫҚ КӨТЕРІЛІСТЕРІНІҢ ЖЕТЕКШІЛЕРІ (ресейлік мерзімді баспасөз материалдары бойынша).....	402
Сарыбаев М., Диканбаева А. ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ҚАЗАҚ-ФРАНЦУЗ ҚАТЫНАСТАРЫНДАҒЫ МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ БІЛІМ САЛАСЫ.....	411
Сұлтангазы Г.Ж., Мукатаева Л.К. ЗАМАНАУИ ҚАЗАҚСТАН ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ТАРИХИ ЖАДЫ: ҚАҒАРМАНДАР МЕН ІШКІ МӘНДЕРДІ ІЗДЕУ.....	420
Толамисов А.Ғ., Айдынбекұлы А. ПАТРИОТИЗМ МӘСЕЛЕСІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ	429
Тоқтабай А.У. ҒҰНДАРДЫҢ АТТЫ ӨСКЕРЛЕРІ.....	439
Тоқтабай А.У. ҚАЗАҚТЫҢ АЛҒАШҚЫ КӘСІПҚОЙ ЭТНОГРАФТАРЫНЫҢ БІРІ ҚҰСАЙЫН ТӘКЕЖАНҰЛЫ.....	452
Тоқтабай А.У., Карамендина М.Ө. ТАШКЕНТ ҚАЛАСЫНДАҒЫ МАЛ ПІРЛЕРІНЕ ҚАТЫСТЫ ҒҰРЫПТЫҚ ЕСКЕРТКІШТЕР (ЗЕҢГІ БАБА, ШОПАН АТА МАЗАРЛАРЫ).....	460
Тулешова У.Ж., Галимов Е.А. ҚАЗАҚ ДВОРЯНДЫҒЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ: XIX ҒАСЫРДАҒЫ ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ӨЗГЕРІСТЕР ТУРАЛЫ.....	472
Уалтаева А.С., Бидахметова Ш.Б. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЭТНОСАРАЛЫҚ ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ МЕХАНИЗМДЕРДІ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ	483
Уалтаева А.С., Пернекулова М. ЭТНОСАРАЛЫҚ ТӨЗІМДІЛІКТІ НЫҒАЙТУДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫ АССАМБЛЕЯСЫНЫҢ РӨЛІ.....	492
Ужкенов Е.М., Шотанова Г.А. ӨТКЕН ҒАЛАМДЫҚ ПАНДЕМИЯҒА ШОЛУ: ИНФЕКЦИЯЛАР ЖӘНЕ ТАРИХИ ҮДЕРІСТІҢ ЖАЛПЫ БАРЫСЫ	502
Уралбаева Ж. Г.А. КУШАЕВ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН АРХЕОЛОГИЯСЫ (Г.А. Кушаевтың 95 жылдығына арналған).....	515

Шалғынбай Ж. КЕҢЕС ДӘУІРІНЕ ДЕЙІНГІ ҚАЗАҚ КӨРКЕМ ӘДЕБИЕТ БАСЫЛЫМДАРЫ.....	523
Шалекенов М.У. ОРТАҒАСЫРДАҒЫ БАЛАСАҒҰН ЭТИМОЛОГИЯСЫ.....	536
Шапиева Г. ҚЫТАЙДАҒЫ МИГРАЦИЯЛЫҚ ҮДЕРІСТЕРДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ (XX ғ. аяғы – XXI ғ. басы).....	548
Шаяхметов Н.У., Байшов Б.Б., Четин Нур КАСПИЙ ТЕҢІЗІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІН АЙҚЫНДАУ: ТАРИХ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢ.....	560
Шілдебай С.Қ. ҚАЗАҚ АКСР ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫНАН.....	583

СОДЕРЖАНИЕ

Абдилдабекова А.М., Телеуова Э.Т., Кабдолдина К.К. ВЗАИМООТНОШЕНИЯ МЕТРОПОЛИИ И КОЛОНИИ В КОНТЕКСТЕ ПОЛИТИКИ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ.....	5
Абылхожин Ж.Б. РАБОЧАЯ СИЛА ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ.....	18
Абылхожин Ж.Б., Крупко И.В. ДИАЛЕКТИКА ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ В ЭПОХУ АРХЕОМОДЕРНА.....	31
Айтказина М.М., Шамшиева Г.С. ВОЕННОЕ НАСЛЕДИЕ ВЕТЕРАНОВ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ	40
Алгожаева Н.С., Шашаев А.К., Зикирбаева В.С. ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКАЯ ЗНАЧЕНИЕ ФОТОМАТЕРИАЛОВ В КОЛЛЕКЦИЯХ МУЗЕЕВ.....	51
Арпова А.Д. ТЕРРИТОРИЯ РАССЕЛЕНИЯ ПЛЕМЕН И РОДОВ СРЕДНЕГО ЖУЗА В ТРУДАХ М.МУКАНОВА	62
Ахметжанова А.Т. ИЗ ИСТОРИИ ЖЕНСКОГО ДВИЖЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ.....	71
Алимбаев К.С. РЕЛИГИОЗНЫЕ ВОЗЗРЕНИЯ ЭЛИТЫ И МАССЫ КОЧЕВНИКОВ К ЭПОХУ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА (по трудам Ибн Рузбихана и Мухаммада Аваза).....	81
Аминов Т.М. ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ СТАЛЬНЫХ МАГИСТРАЛЕЙ КАЗАХСТАНА (ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ).....	91
Амиржанова Н.С. ИСТОРИЯ КАЗАХСКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ НА ОСНОВЕ ЛАТИНСКОЙ ГРАФИКИ: НАПИСАНИЕ ИНОЯЗЫЧНЫХ СЛОВ (1929-1940 гг.).....	112
Ашим Б.А. МЕЧЕТИ КУЛЬТОВО-ЖИЛИЩНЫХ КОМПЛЕКСОВ БЕСБАЙ И ИЗЕНАГАШ В ДОНЫЗТАУ	126
Джолдыбаева У.М., Козыбакова Ф.А. ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО КАЗАХСТАНА И СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ.....	134
Жаппасов Ж.Е., Тасилова Н.А., Кулмесканова С.С. КАЗАХСКО-РУССКИЕ ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ВО ВРЕМЕНА ПРАВЛЕНИЯ ТАУЕКЕЛ ХАНА.....	146
Жуматов Д.С. ВВЕДЕНИЕ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА В ДЕЛОПРОИЗВОДСТВО: ПРОБЛЕМЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ.....	161
Закарья Р. ПОЛИТИКА СОВЕТСКОГО СОЮЗА ПО ОТНОШЕНИЮ К ИНОСТРАННЫМ ПОЛИТИЧЕСКИМ И ТРУДОВЫМ МИГРАНТАМ В ПЕРИОД 1920–1930 гг.....	169
Ибраева А.Г., Темирханова А.С. ПОЛИТИКО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ШАГИ РОССИЙСКОЙ ВЛАСТИ В СЕВЕРНОМ РЕГИОНЕ КАЗАХСТАНА В XVIII ВЕКЕ (на основе материалов по истории г. Петропавловска).....	177
Ибраева А.Г., Темирханова А.С. СОЦИАЛЬНО-ЭТНИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ГОРОДА ПЕТРОПАВЛОВСКА В XIX ВЕКЕ.....	191
Ибраева А.Г., Темирханова А.С. СЕВЕРНЫЙ КАЗАХСТАН В НАЧАЛЕ XX ВЕКА.....	202
Ибраева А.Г., Темирханова А.С. АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ КАЗАХСТАНА В СИСТЕМЕ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ (на примере Северного региона Казахстана в начале XX века).....	216
Ибраева Г., Темирханова А.С. ВОПРОСЫ ИСТОРИОГРАФИИ СЕВЕРНОГО РЕГИОНА КАЗАХСТАНА.....	233
Иембекова М.О., Бюжеева Б.З. КАЗАХСТАН-АЗЕРБАЙДЖАН: ПОТЕНЦИАЛ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ВЗАИМНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА	244
Кабдушев Б.Ж., Құдайбергелулы Б. Н. НУРМАКОВ И ВОССТАНОВЛЕНИЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КАЗАХСТАНА В 1924-1929 гг.....	258

Карибаев Б.Б., Нуртазина Н.Д. ИСТОРИЧЕСКАЯ ФИГУРА КАЗАХСКОГО ХАНА АЗ-ДЖАНИБЕКА (на основе восточных нарративов и генеалогических мифов казахов).....	274
Калыбекова М.Ч. НАКАЗАННЫЕ НАРОДЫ: ИЗ ИСТОРИИ ДЕПОРТАЦИИ НАРОДОВ В КАЗАХСТАН.....	295
Канагатова Н. ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫЙ КОНТЕКСТ ТЕКСТОВ НАРОДНЫХ И СОВРЕМЕННЫХ БЫТОВЫХ-ОБРЯДОВЫХ ПЕСЕН	312
Касенова А.Д., Курманкулов Ж., Суяндикова М.К., Угубаев Ж.Р. ПЕРВОНАЧАЛЬНЫЕ ИТОГИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ РАБОТ НА СВЯТИЛИЩЕ УНИРЕК	327
Кудайбергелды Б., Кابدусев Б. Ж., Козыбаева М.М. ГОРОД ПАВЛОДАР В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ.....	337
Курманалиева А.Д., Хумархан Ж. ПРОБЛЕМА ВОЗНИКНОВЕНИЯ РЕЛИГИОЗНЫХ ОБЩИН В КОНЦЕПЦИИ СОЦИАЛЬНЫХ ГРУПП.....	352
Мукаметханулы Н., Бейсенбаев О. ВЫЗОВЫ В РЕАЛИЗАЦИИ ИНИЦИАТИВЫ «ОДИН ПОЯС, ОДИН ПУТЬ» В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ COVID-19.....	368
Мухатова О. ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНЫХ ДВИЖЕНИЙ В КАЗАХСКОЙ СТЕПИ В ПОСТСОВЕТСКИЙ ПЕРИОД (1992-2019 гг.).....	378
Омирбекова Ж. ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭТНОЭКОЛОГИЧЕСКИХ ТРАДИЦИЙ КОЧЕВНИКОВ ЕВРАЗИИ (по материалам российских исследователей XVIII в.).....	390
Садвокасова З.Т., Мухатова О.Х. ПРЕДВОДИТЕЛИ НАРОДНЫХ ВОССТАНИЙ В КАЗАХСТАНЕ XIX ВЕКА.....	402
Сарыбаев М., Диканбаева А. КАЗАХСТАНСКО-ФРАНЦУЗСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В СФЕРЕ КУЛЬТУРЫ И ОБРАЗОВАНИЯ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ	411
Султангазы Г.Ж., Мукатаева Л.К. ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО КАЗАХСТАНА: ПОИСКИ ГЕРОЕВ И СМЫСЛОВ	420
Толамисов А. Г., Айдынбекулы А. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМЫ ПАТРИОТИЗМА	429
Токтабай А.У. КОННИЦА ГУННОВ.....	439
Токтабай А.У. ОДИН ИЗ ПЕРВЫХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАЗАХСКИХ ЭТНОГРАФОВ К. ТАКЕЖАНУЛЫ.....	452
Токтабай А.У., Карамендина М.О. КУЛЬТОВЫЕ ПАМЯТНИКИ ТАШКЕНТА, СВЯЗАННЫЕ С ПОКРОВИТЕЛЯМИ ЖИВОТНЫХ.....	460
Тулешова У.Ж., Галимов Е.А. ИССЛЕДОВАНИЕ КАЗАХСКОГО ДВОРЯНСТВА: О СОЦИАЛЬНОМ ПРЕОБРАЗОВАНИИ СТЕПИ В 19 ВЕКЕ	472
Уатаева А.С., Бидахметова Ш.Б. ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕЖЭТНИЧЕСКИХ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ МЕХАНИЗМОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	483
Уалтаева А.С., Пернекулова М. РОЛЬ АССАМБЛЕИ НАРОДА КАЗАХСТАНА В УКРЕПЛЕНИИ МЕЖЭТНИЧЕСКОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ.....	492
Ужкенов Е.М., Шотанова Г.А. ОБЗОР ПРОШЛЫХ МИРОВЫХ ПАНДЕМИЙ: ИНФЕКЦИИ И ОБЩИЙ ХОД ИСТОРИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА.....	502
Уралбаева Ж. Г.А. КУШАЕВ В АРХЕОЛОГИИ КАЗАХСТАНА (к 95-летию Г. А. Кушаева).....	515
Шалгынбай Ж. КАЗАХСКАЯ ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ЛИТЕРАТУРА В ИЗДАНИЯХ ДОСОВЕТСКОГО ПЕРИОДА.....	523

Шалекенов М.У. ЭТИМОЛОГИЯ СРЕДНЕВЕКОВОГО БАЛАСАГУНА.....	536
Шапиева Г. ОСОБЕННОСТИ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В КИТАЕ (конец XX – начало XXI вв.).....	548
Шаяхметов Н.У., Байшов Б.Б., Четин Нур ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПРАВОВОГО СТАТУСА КАСПИЙСКОГО МОРЯ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ	560
Шилдебай С.К. ИЗ ИСТОРИИ СТАНОВЛЕНИЯ СИСТЕМЫ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В КАЗАХСКОЙ АССР	583

CONTENTS

Abdildabekova A.M., Teleuova E.T., Kabdoldina K.K. RELATIONS BETWEEN THE MOTHER COUNTRY AND THE COLONY IN THE CONTEXT OF THE POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE	5
Abylkhozhin Zh.B. LABOR FORCE OF THE INDUSTRIALIZATION.....	18
Abylkhozhin Zh.B., Krupko I.V. DIALECTICS OF HISTORICAL MEMORY IN THE AGE OF ARCHAEOLOGICAL.....	31
Aytkazina M.M., Shamshieva G.S. MILITARY HERITAGE OF THE GREAT PATRIOTIC WAR VETERANS.....	40
Algojaeva N.S., Shashaev A.K., Zikirbaeva V.S. SOURCE OF PHOTOGRAPHY IN MUSEUM COLLECTIONS	51
Arepova A.D. TERRITORY OF DISTRIBUTION OF MIDDLE ZHUZ'S NOMADIC TRIBES IN THE WORKS OF M. MUKANOV.....	62
Ahmetzhanova A.T. FROM THE HISTORY OF THE WOMEN'S MOVEMENT IN KAZAKHSTAN.....	71
Alimbayev K.C. RELIGIOUS VIEWS OF THE ELITE AND THE MASS OF NOMADS IN THE ERA OF THE KAZAKH KHANATE (based on the works of Ibn Ruzbihan and Muhammad Avaz).....	81
Aminov T.M. MAIN STAGES OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF KAZAKHSTAN'S RAILWAY MAIN LINES (HISTORICAL ASPECT).....	91
Amirzhanova N.S. HISTORY OF KAZAKH WRITING BASED ON THE LATIN ALPHABET: THE WRITING OF FOREIGN WORDS (1929-1940s).....	112
Ashim B.A. MOSQUES OF BESBAY AND IZENAGASH RELIGIOUS-RESIDENTIAL COMPLEXES IN DONYZTAU.....	126
Dzholdybaeva U.M., Kozybakova F.A. ENVIRONMENTAL COOPERATION BETWEEN KAZAKHSTAN AND CENTRAL ASIA COUNTRIES IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION	134
Zhappasov Zh.E., Tasylova N.A., Kylmeskanova S.S. KAZAKH-RUSSIAN DIPLOMATIC RELATIONS DURING THE REIGN OF TAUHEL KHAN.....	146
Zhumatov D.S. INTEGRATION OF THE KAZAKH LANGUAGE IN OFFICE WORK: PROBLEMS AND CONSEQUENCES.....	161
Zakarya R. POLICY OF THE SOVIET UNION REGARDING FOREIGN POLITICAL AND LABOR MIGRANTS IN THE PERIOD OF 1920-1930.....	169
Ibraeva A.G., Temirkhanova A.S. POLITICAL AND ECONOMIC STEPS OF THE RUSSIAN GOVERNMENT IN THE NORTHERN REGION OF KAZAKHSTAN XVIII CENTURY (Based on the materials of Petropavlovsk history).....	177
Ibraeva A.G., Temirkhanova A.S. SOCIO-ETHNIC SITUATION OF THE CITY OF PETROPAVLOVSK IN THE XIX CENTURY	191
Ibraeva A.G., Temirkhanova A.S. NORTH KAZAKHSTAN AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY.....	202
Ibraeva A.G., Temirkhanova A.S. ADMINISTRATIVE AND TERRITORIAL ISSUES OF KAZAKHSTAN IN THE SOVIET SYSTEM (on the example of the Northern region of Kazakhstan in the early twentieth century).....	216
Ibraeva A.G., Temirkhanova A.S. HISTORICAL ISSUES OF RESEARCH OF THE NORTHERN REGION OF KAZAKHSTAN	233
Iyembekova M.O., Buzheeva B.Z. KAZAKHSTAN-AZERBAIJAN: POTENTIAL AND CURRENT STATE OF MUTUAL COOPERATION.....	244

Kabdushev B.Zh., Kudaibergenuly B. N. NURMAKOV AND RESTORATION OF KAZAKHSTANI INDUSTRY IN 1924-1929.....	258
Karibayev B.B., Nurtazina N.D. HISTORICAL FIGURE OF KAZAKH KHAN AZ-JANIBEK (based on the eastern narratives and genealogical myths of Kazakhs).....	274
Kalybekova M.Ch. PUNISHED PEOPLES: FROM THE HISTORY OF DEPORTATION OF PEOPLES IN KAZAKHSTAN.....	295
Kanagrova N. HISTORICAL AND CULTURAL CONTEXT OF TEXTS OF FOLK AND MODERN HOUSEHOLD-RITUAL SONGS.....	312
Kasenova A.D., Kurmankulov Zh., Suyundikova M.K., Utubayev Zh.R. INITIAL RESULTS OF ARCHAEOLOGICAL WORK IN THE SANCTUARY OF UNIREK	327
Kudaibergenuly B., Kabdushev B.Z., Kozybayeva M.M. PAVLODAR IN THE YEARS OF THE GREAT PATRIOTIC WA	337
Kurmanaliyeva A.D., Khumarkhan Zh. THE PROBLEM OF THE ESTABLISHMENT OF RELIGIOUS COMMUNITIES IN THE CONTEXT OF THE CONCEPT OF SOCIAL GROUPS.....	352
Mukametkhanuly N., Beisenbayev O. CHALLENGES IN THE IMPLEMENTING OF «ONE BELT, ONE ROAD» INITIATIVE IN THE CONTEXT OF THE COVID-19 PANDEMIC	368
Mukhatova O. STUDY OF THE HISTORY OF NATIONAL LIBERATION MOVEMENTS IN THE KAZAKH STEP IN THE POST-SOVIET PERIOD (1992-2019).....	378
Omirbekova Zh. BASES OF FORMATION OF ETHNO-ECOLOGICAL TRADITIONS OF NOMADS OF EURASIA (based on materials from Russian researchers of the eighteenth century).....	390
Sadvokasova Z.T., Muhatova O.Kh. THE LEADERS OF THE POPULAR UPRISINGS IN KAZAKHSTAN OF THE XIX CENTURY (based on the materials of the Russian periodical press).....	402
Sarybayev M., Dikanbayeva A. KAZAKH - FRENCH RELATIONS IN THE FIELD OF CULTURE AND EDUCATION AT THE PRESENT STAGE...411	
Sultangazy G.Zh., Mukataeva L.K. HISTORICAL MEMORY IN THE CONDITIONS OF MODERN KAZAKHSTAN: SEARCH FOR HEROES AND MEANINGS.....	420
Tolamissova A.G., Aidynbekuly A. THEORETICAL ASPECTS OF THE PROBLEM OF PATRIOTISM.....	429
Toktabay A.U. CAVALRY OF THE HUNS.....	439
Toktabay A.U. ONE OF THE FIRST PROFESSIONAL KAZAKH ETHNOGRAPHERS K. TAKEZHANULY.....	452
Toktabay A.U., Karamendina M.O. THE CULT MONUMENTS OF TASHKENT, ASSOCIATED WITH PROTECTORS OF ANIMALS (SHRINES ZENGI BABA, SHOPAN ATA).....	460
Tuleshova U., Galimov Y. RESEARCHING THE KAZAKH NOBILITY: ABOUT SOCIAL CHANGES IN THE 19TH CENTURY STEPPE.....	472
Ualtayeva A.S., Bidakhmetova Sh.B. WAYS TO IMPROVE INSTITUTIONAL INTERETHNIC MECHANISMS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	483
Ualtayeva A.S., Pernekulova M. STRENGTHENING INTERETHNIC TOLERANCE	492
Uzhkenov E.M., Shotanova G.A. OVERVIEW OF THE PAST GLOBAL PANDEMICS: INFECTIONS AND THE OVERALL COURSE OF THE HISTORICAL PROCESS.....	502

Uralbayeva Zh.	
G.A. KUSHAEV IN ARCHEOLOGICAL SCIENCE OF KAZAKHSTAN (to G. A. Kushayev's 95 year).....	515
Shalgynbay J.	
KAZAKH ART LITERATURE IN PUBLIC PUBLICATIONS	523
Shalekenov M.U.	
ETHYMOLOGY OF THE MEDIEVAL BALASAGUN	536
Shapiyeva G.	
FEATURES OF MIGRATION PROCESSES IN CHINA (late XX–early XXIcenturies).....	548
Shayakhmetov N., Baishov B., Çetin Nur	
DETERMINATION OF THE LEGAL STATUS OF THE CASPIAN SEA: HISTORY AND MODERNITY	560
Shildebay S.	
FROM THE HISTORY OF THE FORMATION OF THE HEALTHCARE SYSTEM IN THE KAZAKH ASSR.....	583

EDU.E-HISTORY.KZ

электрондық ғылыми журналы 2020. 2(22)

Бас редактор:
Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген:
Зикирбаева В.С.

Жарияланған күні: 30.06.2020.
Пішімі 70x100/16. Баспа табағы 26,6.

Құрылтайшысы және баспагері:
Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:
050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй
ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
ШЖҚ РМКТел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Е-mail: edu.history@bk.ru.
Журнал сайты: <https://edu.e-history.kz>

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТжЭИ басылған:
050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй